

ІСТОРИЧНА РЕГІОНАЛІСТИКА

УДК 94(477)«1920-1930»

DOI: 10.34142/2313-2345.2020.57.16

Гончарова О. С.

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
<https://orcid.org/0000-0002-8697-3211>

Рябченко О. Л.

доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
<https://orcid.org/0000-0002-1249-2482>

НАЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ КАМПАНІЇ ЛІКВІДАЦІЇ НЕПИСЬМЕННОСТІ ТА МАЛОПИСЬМЕННОСТІ НА ХАРКІВЩИНІ В 1920-Х – НА ПОЧАТКУ 1930-Х РОКІВ

Стаття присвячена висвітленню питання подолання неписьменності серед національних меншин Харківщини в 1920-ті – на початку 1930-х років. З'ясовано рівень письменності населення Харківщини на початку 1920-х років. Реконструйовано процес становлення та розвитку шкіл для неписьменних та малописьменних, що забезпечували навчання рідною мовою. Охарактеризовано стан матеріального та кадрового забезпечення лікнепів у визначений період. Акцентовується увага, що з часом відбувається переорієнтація освіти з гуманістичного показника на ідеологічний, і лікнепкомпанія починає використовуватись для політичного перевиховання громадськості.

Ключові слова: коренізація; лікнеппункт; малописьменність; національна меншина; неписьменність; рідна мова.

The article is devoted to the issue of overcoming illiteracy among the national minorities of Kharkiv region in the 1920s - early 1930s. The level of literacy of the population of Kharkiv region in the early 1920s was clarified. The process of formation and development of schools for illiterate and illiterate people, which provided education in the native language, was reconstructed. The state of material and personnel support of likneps in the certain period is characterized. Considerable attention is paid to the analysis of specific problems that arose during the campaign to eliminate illiteracy of national minorities. It is emphasized that over time there is a reorientation of education from the humanistic indicator to the ideological and liknep company begins to be used for political re-education of the public. It is concluded that, despite some difficulties in implementing measures to eliminate illiteracy, significant progress has been made in this regard. With the support of the state and various public organizations, a large number of points for the elimination of illiteracy and low literacy were created, which took into account the national moment. This was facilitated by the widespread use of illiterate methods in teaching, which did not require significant public expenditures: forced involvement of intellectuals and the entire literate population in the lyceum; receiving subsidies from public organizations for the maintenance of schools; further expansion of individual and group learning. An analysis of the national aspect of the activities of educational institutions engaged in overcoming the illiteracy and low literacy of national minorities in the Kharkiv region shows that, both nationally and culturally, the Soviet government's strategy for social transformation in their environment was aimed at achieving specific political goals. free national and cultural development. Its not surprising that since the late 1920s, general and national education tasks have been gradually supplanted by political ones.

Key words: rooting; likneppunkt; illiteracy; national minority; illiteracy; native language.

Постановка проблеми. Сучасні статистичні дані демонструють досить високий рівень неписьменності населення Харківської області (4,2%). Такий стан справ вимагає вжиття заходів щодо вирішення означеної проблеми. Допомогти в цьому може історичний досвід проведення масштабної кампанії з ліквідації неписьменності в Україні

1920-х – початку 1930-х років. Масова ліквідація неписьменності серед дорослого населення була справою закономірною та історично обумовленою. З одного боку, вона викликана економічними та культурними потребами суспільства, а з другого – природним прагненням населення до саморозвитку, що дає можливість провести паралелі із

сьогоденням. З огляду на строкатість національного складу населення Харківщини (іноетнічне населення за даними перепису 2001 р. становить 29,3%) доцільним уявляється дослідження досвіду ліквідації неписьменності національних меншин.

Аналіз актуальних досліджень. Окремі аспекти подолання неписьменності населення України у 1920-1930 рр. розглядались в роботах О. Комарніцького [Комарніцький 2016] та Л. Тимчука [Тимчук 2019]. Однак автори не ставили перед собою завдання здійснити аналіз розгортання мережі освітніх установ, що займались ліквідацією неписьменності національних меншин. Не розглядають вони й регіональні особливості проведення кампаній з ліквідації неписьменності. У зв'язку із зростанням інтересу до вивчення національних процесів з'явився ряд робіт, присвячених дослідженню історії національних меншин Харківщини [Духопельников 2004; Харьков многонациональный 2004]. Автори, аналізуючи роботу освітніх установ національних меншин, вказують, що вагоме місце в їх роботі відводилося ліквідації неписьменності. На жаль, у цих роботах відсутній детальний аналіз розгортання мережі освітніх установ, що займались ліквідацією неписьменності національних меншин, результативність їх діяльності, труднощі, які виникали на їх шляху.

Мета статті – проаналізувати процес реалізації освітніх запитів національних меншин Харківщини в ході кампанії ліквідації неписьменності та малописьменності 1920-х – початку 1930-х років.

Виклад основного матеріалу. Одним з найбільш важливих і глобальних завдань, яке доводилося вирішувати Наркомосу України протягом 1920-х років, була робота з навчання грамоті та підвищення рівня загальноосвітніх знань серед дорослого населення. Ця проблема радянським органам дісталась у спадок від попередніх часів. За даними перепису 1897 року лише 52,5% населення Харківської губернії були письменими [Первая Всеобщая перепись населения 1903: XI]. Ситуація на початок 1920-х років ХХ століття не змінилась на краще, а ще й загострилась внаслідок складної військово-політичної та соціально-економічної ситуації, що склалась після громадянської війни.

Серед населення був проведений облік малописьменних та неписьменних. Враховувались всі неписьменні та малописьменні громадяни віком від 18 до 35 років. Таких на Харківщині було виявлено 370 тис. осіб [Історія міста Харкова 2004: 253]. Однак для побудови нового суспільства потрібне було освічене населення, здатне збільшувати виробничий потенціал і могутність держави. У зв'язку з цим керівництво Народного Комісаріату освіти поставило за мету протягом 1920-х років навчити письменності усе доросле населення республіки.

Ліквідація неписьменності населення розпочалась в 1921 році з прийняттям 21 травня Раднарком УСРР постанови «Про боротьбу з неписьменністю» [Постанова РНК УСРР 1979: 188], в якій все населення віком від 8 до 50 років, що не вміло читати чи писати, зобов'язали навчатися грамоті українською, російською чи іншою мовою (за бажанням учня). Постанова передбачала формування мережі шкіл для дорослих на базі єдиних трудових шкіл, клубів, в приміщеннях церков, молитовних будинків, фабрик і заводів та приватних будинках, які можна пристосувати для занять. В якості вчителів для шкіл по ліквідації неписьменності дозволялося (в плані трудової повинності) залучати все грамотне населення країни з оплатою їх праці за встановленими для робітників освіти нормами. Організація роботи по ліквідації неписьменності покладалась на Народний Комісаріат освіти, Головополітосвіту (Головний політосвітний комітет республіки при НКО), у складі якого створювалася Всеукраїнська надзвичайна комісія по боротьбі з неписьменністю та її місцевими осередками. При виконках усіх рівнів створювалися місцеві комісії. Харківська губерньська комісія почала свою роботу у липні 1921 року [Історія міста Харкова 2004: 252]. Невдовзі запрацювали повітові та волосні «грамчека». На них покладалось виконання адміністративно-організаційних, кошторисно-фінансових, матеріально-постачальних і навчально-методичних функцій. Мережу навчальних закладів системи лікнепу складали установи, в яких безпосередньо здійснювався навчальний процес: школи грамоти або лікнепи, школи для малописьменних, гуртки поодинокі-гру-

пового навчання та недільні школи. До завдань цих установ належало: 1) дати можливість опанувати технічні навички читання, письма й лічби (в межах програми школи грамоти); 2) спонукати до подальшого закріплення грамотності й залучення до суспільно-політичного життя [Тимчук 2019: 175].

Широкомасштабні заходи з ліквідації неписьменності великого розмаху набули лише наприкінці 1923 року, коли було прийнято загальну програму по ліквідації неписьменності. За цією програмою робота по ліквідації неписьменності повинна була проводитися у два етапи: 1-й) до 1 травня 1925 року – слід було закінчити ліквідацію неписьменності серед організованого населення і 2-й) до жовтня 1927 року (до 10-ї роковини Жовтневої революції) – серед «неорганізованого» населення віком від 18 до 35 років [Діяльність Наркомосвіти 1926: 57]. Цей рік і можна вважати як початок масового розгортання роботи з ліквідації неписьменності, в тому числі й національних меншин, що підсилювалося і проголошенням політики «коренізації».

Проведена організаційна робота сприяла розширенню мережі шкіл ліквідації неписьменності. Так, у 1924 році в Харківській губернії, окрім значної кількості лікнепів, що здійснювали навчання українською та російською мовами, існувало 4 групи по ліквідації неписьменності серед єврейського населення, в яких лише за цей рік отримали освіту 100 осіб. Для поляків діяло 3 пункти, для вірмен – 3, для татар – 1 [Доклад о состоянии просвещения 1925: 2, 11]. Незважаючи на створення розгалуженої мережі лікнеппунктів справа навчання грамоті вирішувалась важко. Існуюча кількість навчальних закладів не могла задовольнити потребу національних меншин в освітніх закладах такого типу. Створити широку сітку навчальних закладів для неписьменних та малописьменних не дозволяли фінансові обмеження. Місцеві бюджети забезпечували лише 30-40% коштів, необхідних для організації цієї роботи. Товариство «Геть неписьменність!», відділення якого у Харкові було створене наприкінці 1923 року, надавало теж незначну допомогу. Іноді на перешкоді розгортання мережі лікнеппунктів

ставав низький рівень матеріального забезпечення населення, що не дозволяв значній частині неписьменних регулярно відвідувати школи грамоти і успішно закінчувати навчання. У містах робітники після трудової зміни часто були змушені займатися додатковими приробітками. Так, наприклад, корейську школу, відкриту у січні 1925 року, відвідувало 18 учнів [Отчет о проведенной работе 1925: 18]. Проіснувала вона лише 5,5 місяців і була закрита у зв'язку з поганим відвідуванням, так як більшість учнів змушені були працювати в нічний час [Протокол № 13 1925: 27]. Досить гострою була проблема вчительських кадрів для лікнепу. Починаючи з 1924 р., до участі у кампанії ліквідації неписьменності, серед інших, залучали і студентів педагогічних навчальних закладів [Комарніцький 2016: 122]. Це дещо допомогло з вирішенням зазначеної проблеми в цілому.

Однак проблема викладання мовами національних меншин залишалась нерозв'язаною. Мали місце й випадки відмови в зарахуванні представників національних меншин до груп лікнепу, де викладання велося їх рідною мовою, на підставі того, що вони знали російську або українську. Це викликало справедливі обурення. Тому Головополітосвіта змушена була розглянути це питання й направити роз'яснення, в якому вказувалося, що «...таких письменних треба вважати за неписьменних, як і інших неписьменних, і вони мають ліквідувати свою неписьменність (на рідній мові) у лікпунктах серед нацмену однаково з іншими неписьменними» [Обіжчик № 28 1925: 47].

ІІІ Всеукраїнська методична конференція лікнепу, що відбулася в жовтні 1925 року в Харкові, розробила програму діяльності курсів з ліквідації неписьменності національних меншин і направила її на місця всім інспекторам Наросвіти. Було визначено, що термін навчання повинен тривати до 5 місяців і його слід провадити двома мовами: рідною мовою національних меншин та українською. Першу половину, тобто 2 – 2,5 місяці, навчання повинно здійснюватися рідною мовою учнів, а на останні місяці вводилася державна українська мова. Вже в цей час почалася переорієнтація освіти з гуманістичного показника на ідеологічний.

Так, в рекомендаціях конференції вказувалось: «Велику увагу звертати на розробку питань про національну політику Радвлади та становище нацменшостей, особливо тої національності, до якої належать учні, за часів царського уряду, на політичне та культурне становище національності, заходи Радвлади щодо підвищення культурного стану працюючих нацменшостей і т. ін.» [Про роботу 1925: 56-57].

Попри проведену роботу на Харківщині залишався досить значний відсоток неписьменного населення. За результатами перепису 1926 року, який за письменного вважав усякого, хто умів читати хоча б по складах, навіть якщо особа не вміла писати, в окрузі таких налічувалось лише 50,39%. Найбільший відсоток неписьменних мали українці. Це пояснюється тим, що українське населення округи переважно мешкало в селі, де освітня справа розвивалася вельми повільно. Крім того, не маючи необхідності використовувати набуті в школі навички, частина українців, і це цілком природно, після закінчення школи швидко їх втрачала, і таким чином знов потрапляла до категорії неписьменних. Особи, що належали до національних меншин, мешкали переважно в містах і були задіяні у тих галузях, де від них вимагалось знання грамоти. Тож не дивно, що високий відсоток письменних був виявлений в ході перепису серед німців (84,78%), євреїв (81,57%), поляків (77,63%). Низький рівень писемності зберігали росіяни (52,12%), татари (54,49%), вірмени (60,76%) [Всесоюзная перепись 1928: 309-310]. Це пояснюється тим, що представники цих національностей, не маючи певної кваліфікації, працювали здебільшого чорноробами, сторожами, підсобними робітниками, що не вимагало від них вміння писати.

У 1926 році в Харківській окрузі діяло вже 14 лікнепунктів для національних меншин: єврейських – 8, польських – 2, вірменських – 2, китайський – 1, татарський – 1 [Звіт про роботу 1926: 32]. З розвитком системи лікнепу виникли труднощі з вчительськими кадрами. Не закінчили свою роботу до кінця учбового року з причини відсутності викладача, який би знав національну мову, татарська група [Доклад о состоянии культпросветработы 1926: 61] та організо-

вана в 1927 році школа ліквідації неписьменності для асирійців, яка налічувала 43 учні [Протокол № 1 1927: 33]. Щоб вирішити питання забезпечення кадрами, 30 серпня 1929 року Харківським окружним виконавчим комітетом було видано обов'язкову постанову «Про трудову участь письменних у ліквідації неписьменності». Згідно з постановою, до цієї справи на безоплатній основі залучалися «всі особи віком 18-50 років, які мали виборчі права до Рад та знання в обов'язі не менше курсу семирічки, якщо вони мешкають у містах та поселеннях міського типу, і у розмірі курсу чотирирічки, якщо мешкають в інших місцевостях». До цих осіб були прирівняні всі, хто отримав відповідну освіту у дореволюційній школі.

Позбавлені виборчих прав, які підпадали під дію цієї постанови, безпосередньо не залучалися до ліквідації неписьменності, але зобов'язані були зробити відповідні грошові внески. Особи, які з поважних причин не могли брати участь у процесі ліквідації неписьменності, робили одноразовий грошовий внесок у розмірі 5% місячної заробітної плати, якщо вони мали власний зарібок, та 2,5% місячної заробітної плати тих, у кого вони були на утриманні. Трудова участь була обмежена 216 годинами на рік, адміністративна відповідальність за невиконання постанови встановлювалася у вигляді штрафу у розмірі 100 карбованців або примусовими роботами до 1 місяця [Постанова Харківського 1929: 494-496].

Вжиті заходи дозволили розширити мережу закладів з ліквідації неписьменності та малописьменності. Наприкінці 1920-х рр. на Харківщині діяло 300 таких шкіл, що охоплювали навчанням 20 тис. осіб. Переважна більшість із них спрямовані були на роботу з українським і російським населенням регіону. Однак були й школи, що спеціалізувались на роботі з національними меншинами. Так, наприклад, 15 липня 1930 р. було здійснено обстеження нацменбази лікнепу Харківської округи. В результаті перевірки було виявлено, що база лікнепу розташовувалась у червоному кутку асирійців, що мав лише одну кімнату, в якій проводилася вся робота цього кутка. Крім того, на час перевірки, в червоному кутку асирійців здійснювався ремонт, і тому база лікнепу

розміщувалася в коридорі. Штатних працівників при базі 16 осіб: 14 вчителів (на 8 ставок), 1 методист та завідуючий базою. Частина вчителів працювала на громадських засадах. Базою були охоплені такі національності Харкова: китайці (3 групи), корейці (1), татари (2), вірмени (6), перси (1), лезгини (1), асирійці (1), поляки (2), цигани (2), євреї (6). Відзначалося, що в приміщенні, в якому знаходилася база, організувати нормальну роботу неможливо. Підручники на мовах деяких національних меншин відсутні. Крім того, комісія констатувала, що лікнеппункти, в більшості своїй, працювали не на мовах національних меншин, а в основному на російській або українській. Отримати освіту в лікнепах рідною мовою мали змогу лише татари, вірмени, поляки та євреї. Решта національностей навчалися російською мовою [Матеріал обстеження 1930: 12, 12 (зв.), 14].

Згорання політики «коренізації» на початку 1930-х років призвело до того, що в проведенні кампанії ліквідації неписьменності й малописьменності дедалі менше враховувався національний аспект. Згодом взагалі було оголошено про успішне завершення роботи з ліквідації масової неписьменності, що не відповідало реальному стану справ. Лікнепи припинили своє існування.

Висновки. Незважаючи на деякі труднощі в здійсненні заходів, спрямованих на ліквідацію неписьменності, в цій справі були досягнуті значні успіхи. За підтримки держави та різних громадських організацій було створено велику кількість пунктів ліквідації неписьменності та малописьменності, у роботі яких враховувався національний момент. Цьому сприяло широке використання у навчанні неписьменних методів, які не вимагали значних державних витрат: примусове залучення до участі у лікнепі інтелігенції і всього письменного населення; одержання від громадських організацій субсидій на утримання шкіл грамоти; подальше розширення індивідуально-групового навчання.

Аналіз національного аспекту діяльності закладів освіти, зайнятих подоланням неписьменності та малописьменності національних меншин Харківщини, демонструє, що, як у національному, так і в культурному питанні, стратегія радянської влади щодо суспільних перетворень в їх середовищі була націлена на досягнення конкретних політичних цілей, а не на забезпечення вільного національно-культурного розвитку. То ж не дивно, що з кінця 1920-х років загальноосвітні та національно-освітні завдання поступово витісняються політичними.

ЛІТЕРАТУРА

- Всесоюзная перепись населения 1926 года. М.: Изд-во ЦСУ Союза ССР, 1928. Т. XII. 486 с.
- Діяльність Наркомосвіти УСРР за 1924/1925 рр. Харків: ДВУ, 1926. 163 с.
- Доклад о состоянии культпросветработы на 1926/1927 учебный год // Государственный архив Харьковской области. Ф. Р-845. Оп. 3. Спр. 1975.
- Доклад о состоянии просвещения нацмен г. Харькова и губернии в 1924/1925 году // Государственный архив Харьковской области. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1137.
- Духопельников В. М. Деятельность местных органов власти Харьковщины среди национальных меньшинств в 20-30-е годы XX столетия. *Эпоха. Культуры. Люди. Материалы международной научной конференции (Харьков, сентябрь 2003 г.): Сб. докладов.* Харьков: Восточно-региональный центр гуманитарно-образовательных инициатив, 2004. С. 88-100.
- Звіт про роботу серед нацменшостей Харківської округи за 1926 рік // Государственный архив Харьковской области. Ф. Р-408. Оп. 6. Спр. 38.
- Історія міста Харкова ХХ століття / О. Н. Ярмиш, С. І. Посохов, А. І. Епштейн та ін.]. Харків: Фоліо; Золоті сторінки, 2004. 686 с.
- Комарницький О. Б. Участь студентів педагогічних навчальних закладів України у ліквідації неписьменності дорослого населення (20-30-ті рр. ХХ ст.). *Освіта, наука і культура на Поділлі.* 2016. Том 23. С. 121-133.
- Матеріал обстеження нацменбази ликнепа. 15.07.1930 г. Отчет комиссии // Государственный архив Харьковской области. Ф. Р-408. Оп. 4. Спр. 2637.
- Обіжчик № 28. До Губвідділів Політосвіт. *Бюлетень народного комісаріату освіти УСРР.* 1925. № 3(8). С. 47.
- Отчет о проведенной работе Харьковского союза корейцев за 1925 г. // Государственный архив Харьковской области. Ф. Р-845. Оп. 2. Спр. 205.
- Первая Всеобщая перепись населения Российской империи. 1897. Т. XLVIII. Харьковская губерния. М.: Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1903. XVII, 297 с.
- Постанова РНК УСРР «Про боротьбу з неписьменністю». 21 травня 1921 р. *Культурне будівництво в Українській РСР. 1917-1927. Збірник документів і матеріалів.* К.: Наукова думка, 1979. С. 188-189.
- Постанова Харківського окружного виконавчого комітету «Про трудову участь писемних у ліквідації

неписьменності». 30.08.1929 р. // Державний архів Харківської області. Ф. Р-845. Оп. 3. Спр. 3483.

Про роботу лікнепу серед нацменшостей. *Бюлетень народного комісаріату освіти УСРР*. 1925. № 10 (15). С. 56-57.

Протокол № 1 засідання нацменколегії при АПО ОПК КП(б)У от 30.11.1927 г. // Державний архів Харківської області. Ф. Р-845. Оп. 3. Спр. 1970.

Протокол № 13 общего собрания членов Харьковского союза корейцев от 15 ноября 1925 г. // Державний архів Харківської області. Ф. Р-845. Оп. 2. Спр. 805.

Vsesoiuznaia perepis naseleniia 1926 g. (1928). [All-Union Population Census 1926]. (T. XII). Moskva: Izdanie TsSU Soiuz SSR. [in Russian].

Diialnist Narkomosvity USRR za 1924/1925 rr. (1926). [Activities of the People's Commissariat of Education of the USSR for 1924/1925]. Kharkiv: DVU. [in Ukrainian].

Doklad o sostoianii kultprosvetraboty na 1926/1927 uchebnyi god (1926) [Report on the state of cultural education for the 1926/1927 academic year]. *Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti [State Archive of Kharkiv Oblast]* (GEB Series R-845, Box. 3, Folder 1975), Kharkiv, Ukraine.

Doklad o sostoianii prosveshcheniia natsmen g. Kharkova i gubernii v 1924/1925 godu (1925) [Report on the state of education of the national people of the city of Kharkov and the province in 1924/1925]. *Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti [State Archive of Kharkiv Oblast]* (GEB Series 1, Box. 1, Folder 1137), Kharkiv, Ukraine.

Dukhopelnikov, V. M. (2004). Deiatelnost mestnykh organov vlasti Kharkovshchiny sredi natsionalnykh menshinstv v 20-30-e gody XX stoletii [Activity of local authorities of Kharkiv region among national minorities in the 20-30s of the XX century]. *Epokha. Kultury. Liudi. Materialy mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii (Kharkov, sentiabr 2003 g.): Sb. dokladov*. (pp. 88-100). Kharkov: Vostochno-regionalnyi tsentr humanitarno-obrazovatelnykh initsiativ. [in Ukrainian].

Zvit pro robotu sered natsmenshostei Kharkivskoi okrugy za 1926 rik (1926) [Report on work among national minorities of the Kharkiv district for 1926]. *Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti [State Archive of Kharkiv Oblast]* (GEB Series R-408, Box. 6, Folder 38), Kharkiv, Ukraine.

Yarmysh, O. N., Posokhov, S. I., Epshtein, A. I. et al. (2004). Istoriiia mista Kharkova XX stolittia [History of Kharkiv city of the XX century]. Kharkiv: Folio; Zoloti storinky. [in Ukrainian].

Komarnitskyi O. B. (2016). Uchast studentiv pedagogichnykh navchalnykh zakladiv Ukrainy u likvidatsii nepysmennosti doroslogo naselennia (20-30-ti rr. XX st.) [Participation of students of pedagogical educational institutions of Ukraine in the elimination of illiteracy of the adult population (20-30s of the XX century)]. *Osvita, nauka i kultura na Podilli*, 23, 121-133. [in Ukrainian].

Тимчук Л. І. Роль освіти дорослих у подоланні неписьменності населення: досвід 20-30-х років ХХ ст. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Серія: Соціально-педагогічна. 2019. Вип. 32. С. 170-182.

Харьков многонациональный / Кол. авт. В. М. Духопельников, Л. И. Лойко, С. И. Посохов, Т. В. Арзуманова, Ю. А. Беликов, В. Д. Берлин, И. Г. Мухина. Х.: Восточно-региональный центр гуманитарно-образовательных инициатив, 2004. 256 с.

REFERENCES

Material obsledovaniia natsmenbazy liknepa. 15.07.1930 g. Otchet komissii (1930). [Inspection material for the Liknep national base. 07.15.1930. Commission report]. *Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti [State Archive of Kharkiv Oblast]* (GEB Series R-408, Box. 4, Folder 2637), Kharkiv, Ukraine.

Obizhchik № 28. Do Gubviddiliv Politosvit (1925). [Circular № 28. To the Political Departments of the Political Departments]. *Biuleten narodnogo komisariatu osvity USRR*, 3(8), 47.

Otchet o provedennoi rabote Kharkovskogo soiuz koreitsev (1925) [Report on the work carried out by the Kharkiv Union of Koreans]. *Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti [State Archive of Kharkiv Oblast]* (GEB Series R-845, Box. 2, Folder 205), Kharkiv, Ukraine.

Pervaia Vseobshchaia perepis naseleniia Rossiiskoi imperii. 1897 (1903) [The first general census of the population of the Russian Empire. 1897]. (T. XLVIII). Moskva: Izdanie Tsentralnogo statisticheskogo komiteta Ministerstva vnutrennikh del. [in Russian].

Postanova RNK USRR «Pro borotbu z nepysemnisti» 21 travnia 1921 r. (1929). [Resolution of the SNC of the USSR «On Combating Illiteracy» May 21, 1921]. *Kulturne budivnytstvo v Ukrainskii RSR. 1917-1927. Zbirnyk dokumentiv i materialiv*. Kiev.: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Postanova Kharkivskogo okruzhnogo vykonavchogo komitetu «Pro trudovu uchast pysemnykh u likvidatsii nepysemnosti» (1929). [Resolution of the Kharkiv District Executive Committee «On the labor participation of writers in the elimination of illiteracy»]. *Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti [State Archive of Kharkiv Oblast]* (GEB Series R-845, Box. 3, Folder 3483), Kharkiv, Ukraine.

Pro robotu liknepu sered natsmenshostei (1925). [About the work of liknep among national minorities]. *Biuleten narodnogo komisariaty osvity USRR*, 10(15), 56-57.

Protokol № 1 zasedaniia natsmenkollegii pri APO OPK KP(б)У (1927). [Minutes No. 1 of the meeting of the National Board of the APO OPK KP (b) U]. *Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti [State Archive of Kharkiv Oblast]* (GEB Series R-845, Box. 3, Folder 1970), Kharkiv, Ukraine.

Protokol № 13 obshchego sobraniia chlenov Kharkovskogo soiuz koreitsev (1925). [Minutes No. 13 of the General Meeting of Members of the Kharkiv

Union of Koreans]. *Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti [State Archive of Kharkiv Oblast]* (GEB Series R-845, Box. 2, Folder 805), Kharkiv, Ukraine.

Tymchuk L. I. (2019). Rol osvity doroslykh u podolanni nepysmennosti naselennia: dosvid 20-30-kh rokiv XX st. [The role of adult education in overcoming illiteracy: the experience of the 20-30s of the twentieth century.] *Zbirnyk naukovykh prats Kam'ianets-Podilskogo*

natsionalnogo universytetu imeni Ivana Ogiitnka. Seriia: Sotsialno-pedagogichna, 32, 170-182 [in Ukrainian].

Dukhopelnykov, V. M., Loiko, L. I., Posokhov, S. I., Arzumanova, T. V., Belikov, Yu. A., Berlin, V. D. et al. (2004). *Kharkov mnogonatsionalnyi [Kharkov is multinational]*. Kharkov: Vostochno-regionalnyi tsentr humanitarno-obrazovatelnykh iniitsiativ [in Ukrainian].

УДК 94(477): 929.52

DOI: 10.34142/2313-2345.2020.57.17

Кас'яненко Ю. О.

аспірантка кафедри історії України

Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

<https://orcid.org/0000-0003-2887-2364>

ПРИВАТНЕ ТА ГРОМАДСЬКЕ ЖИТТЯ ІВАНІВСЬКОЇ ВІТКИ РОДУ КОВАЛЕВСЬКИХ У КІНЦІ XVIII – НА ПОЧАТКУ XIX ст.

У статті розглянуто особливості приватного та громадського життя представників Харківської лінії старшинсько-дворянського роду Ковалевських у кінці XVIII – на початку XIX ст. Особливу увагу приділено кільком представникам іванівської гілки родини. Серед них: Варвара Яківна Ковалевська, Андрій Іванович Ковалевський, Петро Іванович Ковалевський, Петро Андрійович Ковалевський тощо. Важливою складовою життя перелічених Ковалевських у цей час були взаємини із Григорієм Савичем Сковородою та Василем Назаровичем Каразіним. Приватне життя Ковалевських представлене через дослідження родинних, дружніх та господарських відносин. Публічні прояви життя представників роду розкриваються в участі створення Харківського університету, Філотехнічного товариства. Заснування та подальша робота Інституту шляхетних дівчат пов'язана із благодійною діяльністю Ковалевських у межах Товариства добродійності.

Ключові слова: Ковалевські; Г. С. Сковорода; В. Н. Каразін; біографія.

The peculiarities of the private and public life of representatives of the Kharkov line of the Kovalevsky lineage of the sergeant-noble family are considered. XVIII – at the beginning. Nineteenth century. Within the article, special attention was paid to several representatives of the Ivanovo branch of the family. Among them: Barbara Kovalevskaya, Andrey Kovalevsky, Peter Kovalevsky, Peter Kovalevsky and others. An important component of the life of these Kovalevskys at this time was the relationship with G.S. Skovoroda and V.N. Karazin. The private life of the Kovalevskys is represented through a study of family, friendly and economic relations. Public manifestations of the life of the genus are revealed in the participation of the Kharkiv University, the Philotechnical Society, the Charity Society.

Key words: Kovalevsky; G. S. Skovoroda; V. N. Karazin; biography.

Постановка проблеми. Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Харків стає одним із освітніх центрів Слобожанщини. У місті відкриваються університет, гімназії, семінарії, створюється наукове товариство (1811). Серед різних верств населення з'являється запит на якісну професійну освіту. Значна кількість людей долучається до збору коштів на створення Харківського університету. У цей час деякі представники роду Ковалевських перебувають під впливом ідей представників інтелектуальної еліти свого часу: Г. С. Сковороди та В. Н. Каразіна.

Аналіз актуальних досліджень. Іванівська вітка харківської старшинсько-дворянської гілки роду Ковалевських наприкінці XVIII – на початку XIX ст. була тісно пов'язана із такими відомими особами як Г. С. Сковорода та В. Н. Каразін. Біографії останніх часто дають можливість дослідити життя й Ковалевських. У монографії «Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода» Д. І. Багалій неодноразово згадує подружжя Ковалевських в контексті їх взаємин із Г. С. Сковородою [Багалій 1926]. Ці згадки доповнюються матеріалами «Історико-статистического описания Харь-